

України, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник

Ilyashenko, Tamara Dmytrivna. Leading Researcher of the Ukrainian Scientific and Methodical Center of Practical Psychology and Social Work, NAES of Ukraine; Candidate of Psychological Sciences (PhD in Psychology), Senior Researcher.

Obukhivska, Antonina Grygorivna. Head of the Laboratory of the Ukrainian Scientific and Methodical Center of Practical Psychology and Social Work, NAES of Ukraine; Candidate of Psychological Sciences (PhD in Psychology); Senior Researcher

E-mail: tamara.dmitryevna@gmail.com

УДК 159.9

Кравченко С.І.

РІВЕНЬ ПОЛІТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ТА НЕНОРМАТИВНІ ФОРМИ ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ

Кравченко С.І. Рівень політичної компетентності та ненормативні форми політичної участі. У статті представлено комплексний підхід до аналізу детермінант ненормативного виду політичної участі. Представлене сучасне розуміння поняття про політичну участь і політичну компетентність. Розроблено структурно-функціональну модель політичної компетентності і встановлено значення кожного з її компонентів для існуючих видів політичної участі.

Показано, що в основі кожного з видів є глибинні ціннісно-мотиваційні структури. Висвітлено роль і значення спектру політичних знань при виборі суб'єктом виду участі. Надано характеристику стилю прийняття рішень суб'єктами ненормативних форм політичної участі.

Ключові слова: політичне мислення, інформаційна війна, соціальний конфлікт, політичні установки, громадянськість, політична соціалізація.

Кравченко С.И. Уровень политической компетентности и ненормативные формы политического участия. В статье представлен комплексный подход к анализу детерминант ненормативного вида политического участия. Представлено современное понимание политического участия и политической компетентности. Разработана структурно-функциональная модель политической компетентности и установлено значение каждого из ее компонентов для существующих видов политического участия.

Показано, что в основе каждого из видов лежат глубинные ценностно-мотивационные структуры. Освещены роль и значение спектра политических знаний при выборе субъектом вида участия. Охарактеризованы

стили прийняття рішень суб'єктами ненормативних форм політичного учасія.

Ключевые слова: *політичне мислення, інформаційна війна, соціальний конфлікт, політичні установки, громадянська відповідальність, політична соціалізація.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Динаміка змін вітчизняного життя інтенсифікувала політизацію суспільно-політичного простору та загострила проблему політичної коректності, грамотності пересічної людини. Це, своєю чергою, висуває новітні вимоги щодо політичної грамотності і компетентності населення, зокрема, студентської молоді, представники якої є потужним політичним ресурсом.

Результати попередніх опитувань свідчать про недостатній рівень знань та уявлень громадян, молоді щодо того, як взаємодіяти з органами влади і мати можливість відстоювати власні інтереси в політичному середовищі. Це призводить до застосування протестних, агресивних форм поведінки, які не є бажаними в суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Завдяки всебічному аналізу останніх досліджень вітчизняних (І.Гаврилова, Д.Гончаров, В.Духневич, М.Назаров, О.Осадько, З.Сіверс, О. Скар, Т.Траверсе) та зарубіжних (Abravanel, BradyandSniderman, Carpini, Elkin, Johann, Kaase, Kavanagh, LupiaPopkin, Raven, Soltan, Torney-Purta, Weissberg) вчених, ми встановили невирішені раніше частини проблеми. А саме, як рівень політичної компетентності студентів впливає на вибір політичної участі.

Серед останніх робіт зарубіжних вчених (Abravanel, Gaventa, NorrisOppenhuis та інші) актуальним є дослідження проблеми впливу політичного знання на електоральну участь. Також був досліджений вплив соціально-економічного статусу на вид політичної участі (Milbrath, Peyerson, Verba).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Ми дослідити сутність ролі політичного знання, по-перше, лише як однієї зі складових політичної компетентності. По-друге, розширити рамки впливу політичної компетентності, не обмежуючись лише електоральним процесом, а включити у дослідження усі види участі, представивши їх у вигляді діяльнісної складової політичної компетентності.

Таким чином, предметом дослідження є створення структурно-функціональної моделі політичної компетентності. Особливий інтерес наукової розвідки становлять особливості конструкту політичної компетентності у суб'єктів, які надають перевагу ненормативним формам політичної участі.

Мета статті: комплексне дослідження сучасного розуміння сутності політичної компетентності та політичної участі. Виведення функціональних особливостей компонентів політичної компетентності для ненормативних форм політичної участі.

Виклад основного матеріалу дослідження. У результаті збору і узагальнення теоретичного матеріалу за даною темою, було виділено складові політичної компетентності та створено узагальнюючу концептуальну модель видів політичної участі.

Система залучення громадян до політики починається з найпростіших форм політичної участі (коли індивід або група залучається до владних відносин, що мають політичний характер) і розвивається до найвищих рівнів професійної політичної діяльності акторів. Політична участь виконує переважно *функції* політичної соціалізації, політичного виховання, а її зміст набуває відмінностей залежно від політичного режиму суспільства.

Політична участь може бути презентована в якості будь-якої активності, яку громадяни здійснюють добровільно задля впливу на рішення та авторитетну систему на різних рівнях політичної системи [6, с. 339].

Наразі продовжується суттєве збагачення варіацій доступних суб'єкту форм політичної участі. Воно ставить багатьох дослідників перед дилемою: чи використовувати встановлені концептуалізовані види участі, виключаючи безліч нових її моделей або розширювати концепти, змінюючи, більшою частиною, стійкі класифікаційні конструкти.

Політична участь є релевантною політичній системі, в рамках якої вона розвивається, є незамінним елементом демократії. «Коли невелика кількість людей бере участь в прийнятті рішень – це маленька демократія; чим більше людей залучено до участі, тим більшою є демократія» [8].

Д. Стюарт Міль, обґрунтував ідеї демократії, хоча й наголошував на обмежених можливостях громадської думки й народних мас через їхню низьку компетентність щодо прийняття оптимального, правильного рішення, але все ж відстоював право народу на політичну участь.

У конфліктологічній теорії цей феномен розглядається як один із джерел розвитку. У конфліктологів політична участь – один із проявів суперництва, боротьби, конфліктності як загальних характеристик соціуму.

Інша група теорій оцінює місце і роль політичної участі у сучасному суспільстві критично або навіть скептично. Вона наголошує на тому, що справжня функція політичної участі – створювати видимість демократії і влади більшості. З цієї позиції, участь у політиці розглядається як прояв рекламного духу демократії, які не можна приймати за правління більшості (Ю. Хабермас).

Л. Мілбрат, виходячи з власного одновимірного підходу, запропонував «ієрархію залучення до політики» з відповідними їй трьома основними ролями громадян [7]:

1) «апатичні»: не довіряють представникам політичної влади, низький рівень самоефективності, повне відсторонення від політичного волевиявлення.

2) «спостерігачі»: проявлять ситуативну електоральну участь.

3) «гладіатори»: найбільш залучені до політичного життя громадяни.

Володіють базою знань і методологією їх отримання. Реалізують громадянське волевиявлення шляхом підкріплених правовим аспектом дій. Високий рівень уміння діяти в рамках політико-правового поля.

О. Чемшит вважає, що політична участь – це будь-яка дія або бездіяльність, спрямована на зміну чи збереження існуючого способу розподілу ресурсів у масштабах всього суспільства.

Т. Траверсе виділяє: а) участь у діях, пов'язаних із делегуванням повноважень (тобто участь у виборах); б) участь у політичних та наблизених до них організаціях; в) виконання політичних функцій у рамках інститутів, які входять до політичної системи або діють проти неї; г) пряма дія; ґ) активна діяльність у позаінституційних політичних рухах, спрямованих проти існуючої політичної системи, які вимагають її докорінної перебудови [2].

Слідуючи, Неß-Meiningер, Barnes, Steinbrecher теоретично участь поділяється на: електоральну політичну участь (голосування), звичайну «традиційну» і більш партійно-орієнтовані або інституалізовані політичні активності (підтримка виборчої кампанії), нетрадиційна (підписання політичних петицій), ненормативна (нелегальні політичні активності): протести, відвідування демонстрацій, мітингів, що несуть насильницький характер.

Brady відносить до форм ненормативної політичної участі: бойкоти, демонстрації, страйки, протести, голодування та інші види участі, що спрямовані на вираження незадоволення стосовно дій існуючої влади.

У нашій роботі дослідження політичної компетентності проводилось з огляду на аналіз наступних складових політичної компетентності і їх зв'язок з ненормативними видами політичної участі.

➤ Когнітивна – включає знання (предметне, процедурне, соціальне), інформаційний рівень, інтереси, переконання, самоідентифікацію особистості).

➤ Емоційно-вольова – суб'єктивне ставлення до власних знань про політику.

➤ Габітуальна (поведінкова) складова передбачає аналіз безпосередньої участі, яка є найбільш прийнятною для суб'єкта.

➤ Ціннісно-мотиваційна – фактори, що сприяють підвищенню рівня мотивації до включення індивіда у процес політичного життя і формування власної позиції в ньому.

Прихильники демократії участі вважають, що ірраціональність і пасивність людей у політичній сфері є результатом їхньої недостатньої компетентності та відсутності рівних можливостей для участі в політиці. Провідне значення має забезпечення умов для ефективної політичної соціалізації суб'єктів. У цьому питанні особлива увага має бути приділена когнітивному компоненту політичної компетентності, якості інформаційного забезпечення громадян.

Niemi, Junn вказують, що «чиста» за Alvarez інформованість громадян є метою, проте не відображає реальний стан речей для багатьох країн. Рівень знань пересічного суб'єкта політичної участі був оцінений як нижчий за той, що необхідний для компетентної політичної участі [5, с.268].

Емпіричне дослідження демонструє специфіку функціонування сфер політичної компетентності для різних видів політичної участі. Зокрема, дає можливість виділити компоненти, що впливають на ненормативні види політичної участі.

Ми вважаємо, що ізольоване представлення ненормативної участі було б неповноцінним, тому у нашому дослідженні дана характеристика за результатами й інших видів політичної участі та представлене їх порівняння.

У першу чергу, рівень і якість знань, як когнітивна складова політичної компетентності, залежать від глибинних мотиваційних орієнтацій суб'єкта. Лідерська спрямованість і орієнтація на реалізацію у сфері політичного життя, демонструє вищий рівень мотивації. Високому рівню когнітивного компоненту політичної компетентності відповідають традиційні види участі. Що свідчить про вміння вмотивованих до політичної участі особистостей знаходити релевантні шляхи взаємодії з владою і можливості відстоювати власні інтереси. Серед тих, хто віддає перевагу протестним формам участі, значна частина може відмовитися від свого рішення, оскільки йому відповідають низькі показники стабільності і раціональності.

Для суспільно-політичної участі характерні наступні особливості політичної компетентності: високі значення за мотивами досягнення влади, політичного інтересу, соціального мотиву і громадянської відповідальності. Відповідно, категорія респондентів з рівнем суспільно-політичної участі має найвищі показники за раціональністю прийняття політичного рішення, обізнаністю в сфері актуальних політичних питань.

Робимо висновок, що освічена і політично компетентна людина не впливає на владу безпосередньо, а діє опосередковано через інститути громадянського суспільства.

Варто відмітити, що Abravanel, Martin, Busch, Ronald [3] приділяють значну увагу фактору довіри до держави в оцінці прийнятних для суб'єктів видів участі. Тому навіть за високого рівня політичної компетентності особистості, але відсутності довіри до держави, вона буде схильна до соціально небажаних видів

участі. Проте слід враховувати, що за умов однакового рівня довіри до держави, проте різного рівня політичного знання, громадяни з низьким рівнем знання будуть набагато більш схильні до протестних видів участі.

Протестним видам політичної участі відповідають показники середнього та нижче середнього за когнітивним компонентом політичної компетентності. І високим значенням ірраціональності прийняття рішення. Випереджаючи в показниках ірраціональності та нестабільності навіть тих респондентів, які обирають шлях відмови від політичної участі.

Показники результатів досліджуваних, які відмовляються від участі, є найнижчими за критерієм «знання», проте рішення знаходиться в межах значень більшої стійкості і раціональності, аніж тих, хто віддає перевагу протестним формам політичної участі.

За допомогою факторного аналізу було виділено дві базові категорії, до яких можна віднести структурні елементи політичної компетентності: категорія раціональності і ірраціональності. До раціональної відносяться складові когнітивного компоненту, поведінкового. Переважають у представників суспільно-політичної участі та електоральної. До ірраціонального - ціннісно-мотиваційна складова та емоційна.

Розглядаючи проблему ненормативних видів участі і відповідного рівня політичної компетентності крізь призму української дійсності, слід зазначити, що дослідження цього проблемного поля ускладнюється змінами, що супроводжуються форматуванням ціннісних орієнтацій всіх соціальних груп українського суспільства. Це означає, що попередня система суспільних цінностей зруйнована, а нової ще не впроваджено. Тому для України характерними є риси невизначеності і різнобічності настроїв і поглядів громадян.

Д. Леонтьєв виокремлює 4 види співвідношення особистісних і соціальних цінностей:

1) Конформний розвиток (максимальне співпадіння ціннісного ядра і периферії індивідуальної ціннісної структури з ядром і периферією ціннісної структури, притаманної даному соціуму);

2) Варіативний розвиток (явний збіг ядер індивідуальної і суспільної ціннісних структур і розходження їх периферій);

3) Маргінальний розвиток (деякий, незначний збіг ядер індивідуальної і суспільної ціннісних структур і розходження їх периферій);

4) Девіантний розвиток (деякий, незначний збіг периферій індивідуальної і суспільної ціннісних структур і повна розбіжність їх ядер).

Результат кожного з цих видів розвитку пов'язаний з різноманітними варіантами соціалізації особистості, результатом якої є формуванням політичної компетентності особистості студента.

Види домінуючих цінностей також мають вплив на специфіку організації політичної участі респондентів з різними рівнями політичної компетентності. Так, для високого рівня, в якості провідної мотивації, виступають: політичний інтерес, громадянський обов'язок, соціальний мотив. Для відмови від політичної участі: мотив особистих досягнень, успіху (за результатами методики мотивації політичної участі А.Краснякової).

Протестним формам політичної участі властиві наступні характеристики компонентів політичної компетентності: показники «нижче середнього» за усіма трьома видами знань, нестабільність, змінюваність і екстернальність прийняття політичного рішення з переважаючим тяжінням до полюсу інтуїтивного його визначення та ірраціональності. Що свідчить про те, що зазначене рішення не обов'язково буде втілено у практичну діяльність за умов впливу певних зовнішніх факторів. Характерне домінування ірраціональної, емоційної сфери. Представники даної категорії орієнтовані на ситуативні рішення, що скеровуються зовнішнім впливом. Відповідає низькому рівню політичної компетентності.

Тоді як суспільно-політична активність та електоральна участь тяжіють до раціонального полюсу в якості базової категорії. І мають високі показники когнітивної складової політичної компетентності, що обумовлює її повноцінне функціонування.

Високий рівень політичної компетентності містить у собі елементи: позитивні показники когнітивної складової, стійкість і раціональність прийнятого рішення, традиційні види політичної участі. Було виявлено домінуючі мотиви даної категорії: громадянського обов'язку, соціальний мотив, політичний інтерес.

Отримані дані з нашого дослідження є важливими для розуміння сутності і особливостей категорій студентства, що виражають і демонструють власні рішення в різний спосіб і застосовуючи різні види політичної участі. Також отримані дані дозволяють зрозуміти, що підвищення рівня політичних знань щодо прав громадян і умов стосовно участі у політичному житті країни, виховання громадянської відповідальності - є необхідними умовами для підвищення політичної компетентності, а отже і продуктивності взаємодії населення з державою, застосування соціально прийнятних і активних форм політичної участі.

Висновки. Було встановлено взаємообумовленість компонентів політичної компетентності. Зокрема, суттєвий вплив когнітивного і ціннісно-мотиваційного компонентів на види політичної участі суб'єктів.

Протестний вид політичної участі супроводжуються рівнем нижче середнього знань за усіма його складовими (предметне, процедурне, соціальне). Прийняте рішення не є сталим. Через високі показники його ірраціональності, можна припустити його швидку змінюваність. Значний вплив емоційного фактору в

прийнятті рішення. Розчарованість у можливості діяти ефективно в рамках політико-правового поля, низький рівень довіри до влади.

Для залучення і збільшення рівня активності а традиційних, суспільно-політичних видах участі, слід акцентувати на якості громадянської освіти та оволодіння методологією здобуття знань. Також йдеться про навчально-виховний вплив, спрямований на формування цілісної громадянської позиції, зацікавленості.

Важливо звертатись до раціональної бази і збагачувати якість і об'єм знань громадян у політичній сфері. Стимулювати, перш за все, розвиток критичного мислення, аналізу інформації, що надходить. Такий підхід, спираючись на отримані результати дослідження, покликаний підвищити якість взаємодії громадян з державою. Змінити пріоритетність ненормативних видів політичної участі на правові і оптимізувати ефективність і якість відстоювання власних інтересів.

Kravchenko, S.I. Levels of political competence and non-normative forms of political participation. *The article presents a comprehensive approach to the analysis of the determinants of non-normative political participation. Modern understanding of the concepts of political participation and political competence is presented. The structural-functional model of political competence was developed and significance of each of its components for the existing forms of political participation was determined. The article shows that deep value-motivational structures lay at the base of each form. The role and significance of political knowledge at an agent's choice of his/her form of political participation are highlighted. The style of decision-making of agents choosing non-normative forms of political participation is characterised.*

Four components of political competence have been identified by us as systemic: the cognitive component, covering knowledge (on subject, procedural, social), informational awareness, interests, beliefs, self-identification; the emotional-subjective one, as a person's attitude to his/her knowledge on politics; the behavioural one implemented in practical activities; the value-motivational one. The behavioural component integrates all the above components and manifests them in activities.

Prevalence of irrational, emotional reactions should be noted. The representatives of the studied political category are oriented on situational decisions guided by external influence, which corresponds to a low level of political competence.

Keywords: *political thinking, information warfare, social conflict, political attitudes, citizenship, political socialization.*

Список використаних джерел

1. Протести, перемоги і репресії в Україні :результатимоніторингу 2011–2013 рр. / [за ред. В. Іщенко]. – Київ : Центр дослідження суспільства, 2012–2014.
2. Траверсе Т. М. Політична психологія: навчальний посібник / Т. М. Траверсе. – К.: Парламентське вид-во, 2013. – 240 с.
3. Abravanel, Martin D.; Busch, Ronald J. 1975. Political Competence, Political Trust, and the Action Orientations of University Students. In: *The Journal of Politics*, 37 (1), 57-82.
4. Almond, Gabriel A.; Verba, Sidney. 1965. *The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Boston.
5. Alvarez MR and Franklin CH (1994) Uncertainty and political perceptions. *The Journal of Politics*, 56(3), 671–688
6. Kaase, Max. 1992. Politische Beteiligung. In: Schmidt, Manfred G., ed. *Dieswestlichen Länder. Lexikon der Politik*, Vol. 3. München, 340-346.
7. Milbrath L. W. *Political Participation : How and why Do People Get Involved in Politics?* / L. W. Milbrath, M. L. Goel. – 1982. – 236 p.
8. Verba, S., Nie, N.H., & Kim, J.-O. (1978). *Participation and political equality: A seven-nation comparison*. New York: University of Chicago Press.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Protesty, peremohy i represii v Ukraini :rezultaty monitoryngu 2011–2013 rr. / [za red. V. Ishchenka]. – Kyiv : Tsentr doslidzhenniasuspilstva, 2012–2014.
2. Traverse T. M. *Politychnapsykhologiiia: navchalnyi posibnyk* / T. M. Traverse. – K.: Parlamentskevyd-vo, 2013. – 240 s.
3. Abravanel, Martin D.; Busch, Ronald J. 1975. Political Competence, Political Trust, and the Action Orientations of University Students. In: *The Journal of Politics*, 37 (1), 57-82.
4. Almond, Gabriel A.; Verba, Sidney. 1965. *The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Boston.
5. Alvarez MR and Franklin CH (1994) Uncertainty and political perceptions. *The Journal of Politics*, 56(3), 671–688
6. Kaase, Max. 1992. Politische Beteiligung. In: Schmidt, Manfred G., ed. *Dieswestlichen Länder. Lexikon der Politik*, Vol. 3. München, 340-346.
7. Milbrath L. W. *Political Participation : How and why Do People Get Involved in Politics?* / L. W. Milbrath, M. L. Goel. – 1982. – 236 p.
8. Verba, S., Nie, N. H., & Kim, J.-O. (1978). *Participation and political equality: A seven-nation comparison*. New York: University of Chicago Press.

Відомості про автора

Кравченко Софія І., магістрант факультету психології Київського національного університету імені Т.Г.Шевченка

Kravchenko, Sofiia I., a magister student, Faculty of Psychology, Taras Shevchenko National University of Kyiv

E-mail:sophi6378@gmail.com

УДК 159.9; 316.6

Красілова Ю.М.

ОСОБЛИВОСТІ РЕАКЦІЇ НА ФРУСТРАЦІЮ НЕПОВНОЛІТНІХ ЗАСУДЖЕНИХ

Красілова Ю.М. Особливості реакції на фрустрацію неповнолітніх засуджених. У статті розглянуто проблему ресоціалізації неповнолітніх засуджених. Показано, що важливим фактором ресоціалізації є вміння поводити себе адекватно у фруструючих ситуаціях. Виявлено відмінності особливостей поведінкових реакцій на фрустрацію неповнолітніх засуджених та підлітків нормативної групи. Визначено співвідношення неповнолітніх засуджених та школярів відповідно до їх типів реакцій на фрустрацію: асертивний; неасертивний; агресивний; несформований та суперечливий.

Ключові слова: неповнолітні засуджені; реакція на фрустрацію; асертивна поведінка, неасертивна поведінка, агресивна поведінка.

Красилова Ю.М. Особенности реакции на фрустрацию несовершеннолетних осужденных. В статье рассмотрена проблема ресоциализации несовершеннолетних осужденных. Показано, что важным фактором ресоциализации является умение вести себя адекватно в фрустрирующих ситуациях. Выявлены различия особенностей поведенческих реакции на фрустрацию несовершеннолетних осужденных и подростков нормативной группы. Определено соотношение несовершеннолетних осужденных и школьников в соответствии с их типами реакций на фрустрацию: асертивный; неасертивный; агрессивный; сформирован и противоречивый.

Ключевые слова: несовершеннолетние осужденные; реакция на фрустрацию; асертивное поведение, неасертивна поведение, агрессивное поведение.

Постановка проблеми. Однією із вкрай важливих проблем, які існують в нашому суспільстві є проблема злочинності серед неповнолітніх. Неповнолітні злочинці – це специфічна категорія правопорушників, які перебувають на етапі